

AZ ORSZÁGOS LEVÉLTÁR CSENDES ÜNNEPE

A MAGYAR ÁLLAM legfőbb levéltári hatóságának, az Országos Levéltárnak sokoldalú munkája csak kevéssé ismeretes a nagyközönség előtt. A tudós történetkutatókon kívül legfeljebb csak azok keresik fel a bécsikaputéri messzire ellátzó, büszke, kéménytornyos, tarka palotát, akik családtörténeti adatok gyűjtésén, genealógiai táblák összeállításán fáradoznak. Pedig az Országos Levéltár és magas képzettségű tisztviselői kara nem csupán gondviselője a magyar állam történeti értékű iratainak, hanem nagyjelentőségű politikai és közigazgatási természetű állami feladatok elvégzésére is hivatott.

Nemcsak ebbe a sokoldalú hivatalos munkába enged mélyebb bepillantást az a hatalmas kötet, amelyet a Levéltár tisztviselői hatvanadik születési évfordulóján ajánlottak fel főigazgatójuknak, Herzog Józsefnek.¹ De éles vonásokban rajzolódik meg a kötet tanulmányai során az a valóban modern szellemű tudományos módszer és felfogás is, amellyel az Országos Levéltár kettős feladatát: a politikai-közigazgatásit és a történettudományit egyaránt ellátja.

A kötet élén álló tanulmány az Országos Levéltár utolsó hat esztendei munkájáról szólva — ezen idő óta áll Herzog József az élén — világosan mutat rá, mennyire kibővültek az intézmény munkaköre és feladatai. A régi levéltári anyag szakszerű gondozása és használhatóbbá tétele mellett az Országos Levéltárnak a rendkívüli gyarapodással is számolnia kellett. Az 1934. évi VIII. t.-c. értelmében ugyanis a Nemzeti Múzeum levéltári osztálya, amely különösen gazdag volt örök letétképpen elhelyezett családi levéltárakban, az Országos Levéltárral egyesítettett, s ez ugyanakkor a Magyar Nemzeti Múzeum új önkormányzatába foglaltattott.

Ez úton tehát alaposan felszaporodott a Levéltár anyaga. Ide küldték még a legfőbb kormányhatóságok iratanyaguknak azt a részét is, mely gyakorlati jelentőségét már elvesztette. Különös gondot fordított aztán az Országos Levéltár arra, hogy a középkori oklevelek sokaságát a magyar történettudomány számára megmentse. Hat év alatt mintegy 20.000 fényképfelvétel készült olyan középkori oklevelekről, amelyeknek eredetije nincs az Országos Levéltár őrizetében,

¹ Levéltári Közlemények, XVIII—XIX. kötet, 1940—41, 562. l.

sőt a felvételek tekintélyes része Magyarország határain kívül őrzött darabokról készült.

Igen nagy feladatot róttak az Országos Levéltárra az 1929. évi XI. t.-c. értelmében kiépítendő országos levéltári főfelügyelet előkészítő munkálatai is. Ezzel az ország összes közhatósági levéltárai a központi hatóság felügyelete alá kerülnének. Viszont közintézményeink számának és ezzel természetesen iratanyaguk nem várt megnövekedése állami levéltárunk decentralizációjának kérdését tette időszerűvé. Vidéki közintézmények iratanyagának megőrzése végett kerületi levéltárak felállítására lesz mihamarább szükség. Ezen kérdés megoldásának elméleti és gyakorlati előkészítése is az Országos Levéltárra hárult. Mindez pedig nem valósítható meg addig eredményesen, amíg egy megfelelően képzett levéltárosi kar nem áll állami, törvényhatósági és magánlevéltáraink élén. Ennek kiképzése, illetőleg továbbképzése is az Országos Levéltár feladata. Végül az utóbbi évek örvedetes területgyarapodásai is rendkívüli, bár örömmel vállalt munkát jelentettek az Országos Levéltárra. A területi változásokkal kapcsolatos kérdések tudományos előkészítésében éppen olyan derekasan vette ki a részét, mint ahogy a visszatért területek levéltári anyagának gondozásba vétele is reá hárult.

A magyar levéltárügy időszerű és fontos kérdéseivel foglalkoznak elsősorban a Herzog-émlékkönyv munkatársai. Sinkovics István az európai levéltárügy ismerete alapján vonja meg a határvonalat a gyakorlati követelményeket szolgáló irattár és a már történelem számára konzerváló levéltár között. A modern aktatermelés által rendkívüli mértékben felduzzasztott irattárak anyaga időmúltával már levéltári kezelést igényel. Ez a rendkívüli méretű anyag, amelyhez hozzásimul az ipari és kereskedelmi vállalatok történeti értékű iratanyaga is, már csak a kerületi levéltárak felállításával őrizhető meg a jövő számára — állapítja meg Jánossy Dénes. Nyilván ezek őrzete vagy legalább is felügyelete alá kerülnek majd azok a magánlevéltárak is, amelyeket tulajdonosaik — természetes vagy jogi személyek — nem adnak letétbe, az Országos vagy más állami levéltár gondozásába. A magánlevéltárak megfelelő gondozásának ügye külföldön is nehéz kérdésnek bizonyult. Legutoljára az 1939. évi olasz levéltári törvény foglalkozott vele. Magyarországon pedig, a családi levéltárak örök letétként való elhelyezésének immár több évtizedes, dicséretre méltó szokásán kívül, ez a kérdés még törvényes rendezésre vár. Ennek alapjait körvonalazza a Herzog-émlékkönyv gondos szerkesztőjének, Szabó Istvánnak tanulmánya is. A megalkotásra váró kerületi levéltárak feladata lesz nyilván: megmenteni a községi irattárak ma csaknem veszendőben lévő iratanyagát is, pedig ezek közigazgatás-, társadalom- és gazdaságtörténeti szempontból nagyon fontos és máshonnan nem pótolható történeti forrásanyagot tartalmaznak. Ezt bizonyítja éppen Berlász Jenőnek a somogy megyei barcsi járás községi levéltárainak állapotát ismertető tanulmánya. Elvi jelentőségű, alapvető fontosságú kérdést tisztáz Varga Endre tanulmánya, amely a levéltárrendezés szempontjaival foglalkozik. Helyesen állapítja meg, hogy a mai tudományos felfogás szerint a helyes rendezés csakis az intézmények szerves fejlődésének elvén épülhet fel. Vagyis a levéltárat az intézmény irattárának folytatásaként kell kezelni. Ezt a rendezési elvet a modern levéltártudomány a „proveniencia“ elvének nevezi, Varga Endre pedig „registratura“ elvnek. Alkalmazásából logikusan következik, hogy az Országos Levéltár úgy közhivatali, mint családi levéltári anyagát az eredeti rendezés szerint őrzi, illetőleg a régi rendezést igyekszik ezeknél visszaállítani. Ez utóbbira igen szép példa a Szathmáry-Király család levéltára, amelynek régi rendjét — mint Bakács István tanulmányából látjuk — a fennmaradt elenchusok alapján sikerült helyreállítani. Viszont II. Rákóczi Ferenc levéltárának eredeti rendezését, miután az 1711-ben kettészakadt levéltár szerencsés körül-

mények folytán 1934-ben az Országos Levéltárban ismét egyesült, több helyreállítani nem lehet — amint azt Fekete Nagy Antal tanulmányából most megtudjuk —, mert mindkét levéltári rész időközben több átrendezéssel ment át, ami az eredeti rendszert teljesen felbontotta. A levéltári rendezés egyik szakkérdését érinti Ember Győző is, aki tanulmányában arra a következtetésre jut, hogy a levéltárak anyaga leltározandó ugyan, de csakis belső használatra; a kutatók számára levéltárismeretetés készítendő.

De a proveniencia-elv általános elfogadásának és érvényesülésének a levéltári belső ügykezelésen túlmenő nagy fontossága is van. Éppen Kosányi Béla széles alapokon felépített tanulmányából látjuk, hogy a trianoni békeszerződésben Magyarországra diktált feltételek közül a levéltárak anyagának felosztásánál a részletes tárgyalások során sikerült érvényre juttatni ezt a származási elvet s ezzel a magyar Országos Levéltár anyagát a feldarabolástól megmenteni. Csakis a folyó közigazgatáshoz szükséges anyagot kellett átadni, amennyiben az az elcsatolt területre vonatkozott. De az Országos Levéltár és egyéb magyar levéltárak történeti anyagára vonatkozó követelések éppen a proveniencia-elv érvényrejuttatása következtében hiúsultak meg. A békeszerződéssel kapcsolatos levéltári tárgyalások során a szakszerű magyar álláspont érvényesülése az Országos Levéltár vezetőségének egyik legkimagaslóbb érdeme.

A levéltári történeti anyag modern módszerű és szempontú feldolgozására is igen szép példákkal szolgál a Herzog-emlékkönyv. Ila Bálintnak a dézsma adminisztrációjáról és Weltmann Imrénék a XVIII. századeleji magyar kormányhatóságok kebelében a rendi állás és a hivatali rang elsőbbségéért folyó harcokról szóló tanulmányaira gondolunk itt elsősorban. Az előbbi az Országos Levéltárban őrzött dézsma-jegyzékek alapján ennek a régen igen fontos gazdasági és adózási ágának az adminisztrációját társadalomtörténeti szempontból is éles világításba helyezi. Wellmann tanulmánya pedig központi kormányhatóságainknak a XVIII. század elején történt megszerzésével kapcsolatban azt a kérdést tisztázza szellemesen, hogy e kormányhatóságok kebelében, személyi összetételében hogyan érvényesült a modern bürokrácia elve a feudalizmusnak addig a hivatali életben is érvényesülő hierarchikus elvével, a familiaritással szemben. A hivatalnoki kar addigi magánjogi jellegű jogviszonya, mely felsőbbségéhez fűzte, akkor válik közjogi természetűvé. Ez a modern bürokrácia kezdete.

Középkori intézményeink történetéhez szolgáltatnak becses anyagot Istványi Gézának a megyei gyűlések, a generalis congregatiók kezdeteiről és 1526 előtti fejlődéséről, Miklóssy Zoltánnak a középkori hiteles helyeknek a káptalani iskoláztatással való kapcsolatairól szóló cikkei.

Középkori levéltártörténeti kérdéseket tárgyalnak Czobor Alfréd és Pálffy Ilona. Czobor nagyszámú ismeretlen adat alapján arról ad képet, hogyan gondozták a középkorban a családi levéltárakat és minő szerepet játszottak azok jogéletünkben és a társadalomban. Pálffy Ilona pedig középkori városaink népi, társadalmi és gazdasági karakterével kapcsolatban arra mutat rá, hogyan jelentkeznek ezek városi levéltáraink kezdeteinél és minő hatást gyakorolnak azok kialakulására.

A középkori magyar történet nagyfontosságú kérdéseit vizsgálják Szüági Lorand és Váczy Péter, előbb az Országos Levéltár tisztviselői, ma már mindketten a kolozsvári egyetem tanárai. Szüági a kevés számú adat éles kritikai vizsgálatával arra az eredményre jut, hogy a magyar királyi tanács a XI. században egy még kezdetleges, de fejlődésképes szervezet, amelyen később, III. Béla idejében és utána, egész középkori közigazgatásunk felépülhetett. Váczy Péter az Árpád-ház nemzedékrendjének egyik bonyolult kérdését, a Vazul-hagyományt veszi forráskritikai vizsgálat alá. Váczy nem csupán Vazul szereplésének eseménytörténeti háttérét tisztítja, hanem azt is, hogy ezek az események hogyan változtak meg a középkori irodalmi hagyományokban és felkutatja e változások politikai háttérü okait is.

A magyarországi törökség legkítűnőbb ismerője, Fekete Lajos arra mutat rá, hogy a magyarországi török hódoltság hivatali ügyvitele,

a török birodalomban uralkodó centralizmus elvének megfelelően, azonos volt az isztambuli központi és a többi tartománybeli közigazgatással.

Kiváló színészettörténeti írónk, Pukánszky Kádár Jolán az Országos Levéltár gazdag színészettörténeti forrásanyagát ismerteti nagy vonásokban. Kapossy János pedig, a magyar barokkművészet jeles kutatója, az Országos Levéltár művészettörténeti szakreferense, Daniel Gran festőművész tervét ismerteti, amelyben 1755-ben egy Magyarországon felállítandó művészeti akadémia ügyében tesz javaslatot.

A módszeres tudós tanulmányoknak ebbe a magas színvonalú együttesébe harmonikusan illeszkednek be a Herzog-emlékkönyv kisebb tanulmányai és a szakirodalom kritikai szemléje is.

Ez a hatalmas kötet több irányban is meggyőző tanuságtétel. Országos Levéltárunk valóban jó kezekben van, mert tisztviselői szaktudományuk európai színvonalán állanak s világosan látják a levéltári kérdések kettős irányát: a történettudományit és a politikai-közigazgatásit. Szaktudományuknak mindkét irányban jeles képviselői, amiből következik egyrészt a magyar levéltárügy szakszerű továbbfejlesztése, másrészt a Levéltár és a történettudomány szoros és állandóan egymásraható kapcsolata. Ez utóbbinál is ma már szerves összefüggést látunk. Az Országos Levéltár fejlődésénél és szervezeténél fogva elsősorban a magyar közigazgatás különböző ágainak emlékeit őrzi. A proveniencia- vagy registratura-elv alapján felépített levéltár tehát tulajdonképpen a magyar közigazgatás történetét összegezi. De ezen túlmenően is a magyar Országos Levéltár és tudományos tisztviselői az egyetemes magyar történettudományban is mindig jelentős szerepet töltek be. Az Országos Levéltár szervezője és első igazgatója, Pauler Gyula (1841—1903), a magyar történettudományban Comte pozitívizmusának első ismertetője, általában a magyar középkor pozitívista felfogású értékelője és összegezője. Az ő kezdeményezésére és hatása alatt vesznek élénk részt az Országos Levéltár tisztviselői azokban a hatalmas oklevélkiadásokban és történeti adatgyűjtésben, melyek elsősorban a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Történelmi Társulat gondozásában, 1867 és 1914 között, napvilágot láttak. A magyar történettudománynak ezt a főként adatgyűjtő pozitívizmusát a szellemtörténeti irány és módszer egyidőre háttérbe állította ugyan, de a történettudomány nézőpontjainak kiszélesítését — mint azt ma már világosan látjuk — nyomon követi egy új magyar pozitívizmus kialakulása. Ez korántsem áll olyan messze a szellemtörténeti iskolától, mintahogy a távolabb állók hinnék. Nemcsak azért, mert a szellemtudományi irány legfőbb képviselői Hóman Bálint és Szekfű Gyula is Pauler nyomdokain indultak el. Hanem azért, mert a pozitívista szemléletű történettudománynak eredményei éppen a szellemtörténeti módszer segítségével nyernek méltó kifejezést. A Herzog-emlékkönyv magvas tanulmányai tehát arról tesznek tanúságot, hogy az Országos Levéltárban és tisztviselői karában a múlt, Pauler, Nagy Gyula és Csánki Dezső hagyományai mellett élénken él a történettudomány korszerű feladatainak felismerése és tudós tisztviselői e problémák tudományos vagy gyakorlati levéltári megoldására valóban európai színvonalú módszeres felkészültséggel rendelkeznek.

TÓTH LÁSZLÓ